

GLOBALIZÁCIÓS JELENSÉGEK IZRAELBEN AZ ÓPERZSA BIRODALOM IDŐSZAKÁBAN

1. A PERZSA BIRODALOM TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE ÉS AZ ÁLLAMSZERVEZET FELÉPÍTÉSE

1.1. Az óperzsa birodalom történetének forrásai

A II. (Nagy) Kürosz trónra lépésével megalakuló Akhamenida-birodalom legfontosabb forrásai a perzsa királyfeliratok. Csak ezeket, valamint a környező népek perzsákról írt feliratait ismerjük ebből a korszakból egyidejű forrásként. Szerepüket kissé csökkenti, hogy kizárólag politikai céllal készültek, tehát egyrészt az eseményekről elkötelezetten számolnak be, másodsorban tartalmuk titulusokra, és szigorúan vett eseménytörténetre vonatkozik, ill. királyi határozatokat ismertet. Másodrendben kell szólni a görög *logográfusok*¹ beszámolóiról, amelyekre általánosságban a görög-perzsa ellentét okozta ideológiai befolyásoltság, a közvetett értesültség, és a görög történetírás sajátos szempontjai jellemzőek. Fokozottan igaz ez a későbbi ókori történetírók (pl.: *Josephus Flavius*) munkáira, akik szintén ideológiai, és módszertani befolyásoltsággal dolgoztak, ráadásul az eseményektől időben is távol voltak.

Közvetett adatokat szolgáltathatnak a különböző vallási iratok, pl. a perzsa szentírás, az Aveszta egyes részei, azonban azzal a fenntartással, hogy szövegük rögzítése későbbi időpontban, több száz évvel időszakunk után történt.

A fogság utáni zsidó közösség történetének rekonstruálásához gyakorlatilag csak az Ószövetség szövege áll rendelkezésünkre. Ezek áttekintésére a harmadik fejezetben kerül sor, míg a negyedik fejezetben az egyes könyvek perzsa birodalomra vonatkozó tartalmával foglalkozunk majd.

1.2. A birodalom létrejötte

A perzsák vezetését a Kr.e. VII. sz.-tól az Akhaimenida család vette át. Különböző királyfeliratok és Hérodotosz beszámolója alapján rekonstruálni tudjuk az Akhaimenidák családfáját. A családnak nevet adó Akhaimenosz uralkodása után Teiszpész, majd Kürosz, később Kambüszész került trónra. Ez utóbbi fia II. (Nagy) Kürosz alapította

---

¹ A logográfia a görög archaikus kor végén létrejövő sajátos történetírás, amely egy-egy nép néprajzi, geográfiai, történelmi adatait sajátos rendszer szerint gyűjti és rendszerezi. Létrejöttének a változásnak a jele, amely során a görög irodalmi munkáiban már nem csak egy egyéniséget (*héroszt*) tart fontosnak megörökíteni az utókor számára, hanem a közösség is fontossá válik.

meg az önálló perzsa birodalmat, majd az ő gyermeke II. Kambüszész halála után került trónra az Akhaimenidák egy másik ága, Hüsztaszpész fia Dareiosz személyével.

II. Kürosz, Kr.e. 558-ban lépett Perzsia trónjára, apjához hasonlóan a méd király vazallusaként. A perzsák ebben a korban még erősen tartották az ősi hagyományokra épülő államberendezkedésüket, amelynek alapja a család volt; az ezeket egyesítő klánokat élükön álló király igazgatta. Ebbe a struktúrába jól belefért a méd „*maior domus*” személye, mert a királyi uralom eddig a korszakig elsősorban önkormányzatot jelentett.²

Kürosz perzsa uralkodó Babilon ellen fordulása a zsidóság helyzetének gyökeres változását is jelentette, aki legyőzte a régi birodalmat, és ezzel átalakította az egész Keletet. Ennek a zsidók számára örvendetes ténynek a reflexióit találjuk meg Deutero-Izajás könyvében, ahol a szerző egy helyen Jahve pásztoraként és felkentjeként beszél Küroszról (Iz 44,28, ill 45,1). Babilonban a királyt úgyszintén szabadítóként üdvözölték, miután a perzsa király azt a Nabu-naid babiloni uralkodót távolította el trónjáról, aki Babilon főistenének Marduknak kultusza helyett egy kisebb jelentőségű isten, Szin kultuszát helyezte a középpontba. A babiloni Marduk papság ebből következően hatalmas ideológiai támogatást nyújtott Kürosz támadásához.³

Kürosz uralkodása alatt széleskörű önkormányzatot biztosított népeinek, de nem uralkodott biztosan. A birodalom gazdasága ekkor még az expanzióra épült, és nem annyira a jól szervezett tartományi rendszerre. Gyakorlatilag a teljes közigazgatási rendszert a médektől vették át. Ekbatana, a régi méd főváros maradt a királyi levéltár székhelye, megmaradtak a régi méd tisztségviselők, azaz a külföld számára gyakorlatilag az új uralkodó dinasztia ellenére, a birodalom Média maradt.⁴

Babilon elestével (Kr.e. 539) számos népnek lehetősége nyílt „hazatérni”, és bár csak részleges önkormányzat alatt, de mégis újraelapozni a babilóniak által megnehezített vallási és kulturális életet. A perzsák magatartásában valószínűleg nem csak az a motiváció volt jelen, hogy tanulni akartak a múlt hibáiból, és elnyomás helyett segíteni igyekeztek a különböző népeket saját életmódjukban, hogy azok ez által fizethessék az adót⁵, hanem egy-egy tartomány „pacifikálása” egy másik tartomány elfoglalását is előkészíthette. Ilyen formán Sésbaccar és Zerubbábel hazaengedése/küldése az Egyiptom felé vezető út előkészítését szolgálta.⁶

Egyiptom meghódítása Kürosz fia, Kambüszész nevéhez kötődik. Az ifjú uralkodó jól megszervezett hadjáratral, a beduinok segítségével átkelt a Sínai-félszigeten, majd miután egy görög kémtől mindent megtudott ellenségéről, könnyűszerrel bevette Memphiszt. Kambüszész ekkor valószínűleg megelégedett volna azzal, ha Egyiptom

2 Dandamaev, M. A. 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire* (E. J. Brill, Leiden) 12.

3 Dandamaev, 1989. 39.

4 Ghirsman, R. 1985. *Az ókori Irán* (Gondolat, Budapest) 110–111.

5 Jagersma, H. 1991. *Izrael története az ószövetségi korban I.* (Budapest) 153.

6 Ghirsman, 1985. 121.

elismeri Perzsia fennhatóságát, de a trónja vesztett fáraó szervezkedni kezdett, amivel kihívta a perzsa uralkodó haragját.

Hérodotosz arról számol be, hogy Kambüszész epilepsziás volt, ráadásul testvérét, Szmerdiszt, majd egy nővérét is – akit korábban feleségül vett – megölette. Noha nem tudjuk, hogy ebből mi igaz, de tény, hogy az anyaországban a méd főpapság – a mágusok rendje – lázadás szított az uralkodó hatalma ellen. Egyikük Szmerdisznek (az óperzsa feliratok szerint Bardiya) adta ki magát, és a trónra tört. Kambüszész, úton hazafelé balesetet szenvedett, és meghalt, így a probléma megoldása utódjára várt.⁷

1.3. Dareiosz uralma

Dareiosz nem volt Kürosz és Kambüszész leszármazottja, de te tagja volt a tágabban vett Akhaimenida családnak. Apja Hüsztaszpész (Vishtaspa) Parthia helytartója volt, és még élt, amikor Dareiosz 522-ben trónra lépett. Dareiosz a „halhatatlanok” között szolgált, amely tízezer királyi katona elit gárdája volt. Kambüszész alatt lándzsavívőként szolgált Egyiptomban.⁸

Az a felkelés, amellyel Dareiosznak szembe kellett néznie, kettős volt. Kezdődött magával a méd mágusfelkeléssel, majd folytatódott más népek elszakadási mozgalmával.⁹ Az ország helyzetének stabilizálása során Dareiosz hadjáratot indított, hogy helyreállítsa a perzsa uralmat Egyiptomban, amely során csak kis ellenállásban ütközött lévén, hogy – Kambüszésszel ellentétben – nagy tisztelettel viseltetett az egyiptomi kultuszok iránt és visszavont számos olyan rendeletet, amelyben elődje megnyirbálta a papság jogait. Ezen túl hódolattal adózott az egyiptomi isteneknek, és pénzügyi támogatást adott a királyi kincstárból Horus Edfu-i templomának felépítéséhez.¹⁰

Ez a magatartás hasonló Ezsdrás könyvének beszámolójához, amely leírja, hogy Dareiosz miután ellenőriztette Tattenaj, a Folyamon túli tartomány helytartójának kérése alapján a zsidók templomépítésének jogosságát, támogatást adott az építkezéshez (Ezsd 6,1–12).¹¹ Uralkodásának hatodik évében készen állt a helyreállított második templom (Ezsd 6,15).

Miután Dareiosz békét teremtett hozzálátott birodalma megerősítéséhez. Tartományai élére, általában a királyi családból származó helytartókat, satrapákat állított.¹² Egy-egy tartományban (satrapiában) a satrapa mellett még két főtisztviselő működött, a parancsnok és az adóbehajtó. Az előbbi a katonai vezető, az utóbbi a pénzügyek ellenőre volt. Dareiosz felállította az úgynevezett „király fülei” intézményt is, amely olyan

7 Kákosy L. 1998. *Az ókori Egyiptom története és kultúrája* (Osiris, Budapest) 221.

8 Ghirsman, 1985. 124.

9 Ghirsman, 1985. 121–122.

10 Miller J. M – Hayes J. H. 2003. *Az ókori Izrael és Júda története* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba) 435.

11 Figyelemreméltó, hogy Dareiosz Ahmeta (=Ekbatana) várában keresteti „Kürosz ediktumát”. Ez, ismerve, azt a tény, hogy Kürosz a régi méd fővárosból szervezte meg birodalma közigazgatását, igen hitelesnek tűnik.

12 Roaf, M. 1998. *A mezopotámiai világ atlasza* (Helikon, Budapest) 212.

megbízható emberek csoportját jelentette, akik nem jól ismerték egy adott satrapia viszonyait, de az udvarban éltek, ahonnan azonnal el lehetett küldeni őket bármely ügy érdekében.¹³

Az Ószövetség tanúsága szerint Palesztina, Eber-Nahara satrapia (Folyón-túli tartomány) részét képezte (Ezsd 4,10; 8,36; Neh 2,7). Eber-Nahara satrapia földjét könnyű azonosítani Eshadron asszír király adminisztrációja alapján *ebir-nâri*-val, ill. az 1Kir 5,4-ben említett *kol-ēber hannāhār*-ral.

Palesztina eredetileg egy nagyobb satrapia része volt, amelyet „Babilon és a Folyón-túl”-nak neveztek, és amely később két egységre bomlott. Eber-Nahar-án belül több kisebb egységet találunk, amelyek a következő típusokba sorolhatók:

- 1) Nemzeti államok, amelyek olyan kerületek, amelyeknek határai megegyeznek azoknak az etnikumoknak a népességével, akik benne élnek (ilyen pl. Yehud – a régi Júda, Samaria, Idumea, Ammon, Moáb). Ezeknek a kisebb egységeknek *mēdînâ* a nevük.¹⁴
- 2) Föníciai kereskedőállamok végig a Földközi-tenger partján (pl. Dór, vagy Askelon).
- 3) Arab törzsterületek (Gázától délre, ill. a Holt-tengertől délre, és keletre).
- 4) Perzsa királyi erődök (pl. Akkó, vagy Gáza).¹⁵

A birodalom sikeres közigazgatása a jó hírközléstől is függött. A Hérodotosz által leírt Szardeisz, és Szúsza között húzódó királyi út, amelyen a futár szabályos közökbén a váltóállomásokon pihent lovakat találhatott, csaknem teljes egészében megegyezett a két évszázaddal korábban bevezetett asszír rendszerrel.¹⁶ Jelentős építkezések is fűződtek Dareiosz nevéhez. Szúszában fellegvárat, és palotát épített a romok helyén. A munkálatok még be sem fejeződtek, amikor szülőhazájában, a déli Pársza tartományban újabb vállalkozásba fogott, és felépítette Perszepoliszt. Az építkezés elhúzódtott, s az utód, Xerxész folytatta apja munkáját.¹⁷

Kr.e. 499-ben a Kis-Ázsia nyugati partvidékén fekvő ión városok fellázadtak, és elpártoltak a nagykirálytól. Bár Dareiosz Ciprus szigetét a föníciaiak segítségével könnyedén visszafoglalta, de az Égeikum területén tovább tartottak a harcok. A döntő csatát Kr.e. 494-ben Miletosz közelében a tengeren vívták, ahol a túlerőben levő perzsa flotta fölényes győzelmet aratott. Amint Kisázsia meghódolt Dareiosz figyelmét az Égeikum túloldalán lakó görögök felé fordította. A sikeres partraszállás után azonban a

13 Ghirsman, 1985. 125–127.

14 Ezekről tesz említést az Ezst 1,1 („százhuszonhét tartomány királya volt”) amelyet a magyar fordítás nem különít el, pl. Ezsdrás terminológiájától, ahol szintén a tartomány szót használja, pedig az a *satrapiára* utal, míg az Ezster könyvében szereplő szó a *satrapia részeire*.

15 Berquist, J. L. 1995. *Judaism in Persia's Shadow* (Fortress Press, Minneapolis) 60–61.

16 Roaf, 1998. 212.

17 Apor É. 1974. *Perszepolisz* (Corvina, Budapest) 17.

perzsák Kr.e. 492-ben Marathónnál súlyos vereséget szenvedtek, és Athén tenger felőli ostroma is sikertelenül végződött. A hadjáratot ezek után félbehagyták.¹⁸

1. 4. Xerxész

Kr.e. 486-ban fellázadt Egyiptom és Babilon, de Dareiosz meghalt, mielőtt a felkelést leverhette volna, így fiának Xerxésznek kellett megoldania a problémát (Kr.e. 486–465). Xerxész tizenkét évig babiloni alkirály volt. Uralomra kerülése után leverte az egyiptomi, majd a babiloni felkelést is.

Xerxész rendkívül bonyolult politikai helyzetben foglalta el a trónt, 36 éves korában, többek között reá várt az apja által megkezdett görögök elleni hadjárat folytatása is.¹⁹

Görögország elleni háborúiban (Kr.e. 480–470) sorozatos veszteségek, és balszerencsék kísérték. Hajóhada az Athosz-foknál elsüllyedt, és bár szárazföldi hada a Termophülai-szorosban könnyedén felszámolta a spártaiak hősies, ámde értelmetlen ellenállását, és eljutott Athénbe, amelyet felgyújtott, de a következő évben súlyos vereséget szenvedett. A királyról e háború miatt szükségszerűen torz képet fest a görög történetírás, így nehezen tudjuk megítélni, hogy tetteit mi motiválta.²⁰

A hadjárat gondjai mellé sorakoztak fel az egyiptomi, majd a babiloni felkelésekről szóló hírek is, amelyek egyértelművé tették, hogy Dareiosz politikája többé nem folytatható. A nagy költségű háborúk, ill. a belpolitikai viszonyok megváltozása miatt a gazdasági és pénzügyi élet átalakult.

Folytatódott a korábbi babiloni birodalom aprózódása, amikor a „Folyón túli” terület levált a Babiloni területtől. Ennek oka elsősorban az, hogy több tartományból nagyobb hatékonysággal tudták behajtani az adót, amely erre az időszakra – a birodalom extenzív növekedésének lezáródásával – az egyetlen bevételi forrássá vált. Ez az újfajta intenzív gazdasági berendezkedés elsősorban egy erős, központosított kormányzatot és egy hatékony adóbehajtási rendszert igényelt.²¹

Emellett Xerxész megvonta az építési, felújítási, és a működési támogatást birodalmának számos jelentős templomától, mivel ezek nem csak vallási, de politikai központok is voltak. E módon a kincstár jelentős kiadásokat került el, ill. a potenciális ellenfelek anyagilag lehetetlen helyzetbe kerültek.²²

Ezzel szemben azonban jelentős mértékű palotaépítési programba fogott Perszopolisz, Szúza, Van, illetve más városokban. Ezekkel az állam központosított jellege különösen hangsúlyossá vált.²³

18 Roaf, 1998. 212.

19 Dandamaev, 1989. 180.

20 Ghirsmán, 1985. 172.

21 Berquist, 1985. 90.

22 Berquist, 1985. 88.

23 Dandamaev, 1990. 232.

1. 5. Xerxész utódai

a) I. Artaxerxész uralma

Xerxész utódjának uralkodása (Kr.e. 465–424) ismét lázadással kezdődött. Felkelés tört ki Baktriában, és Egyiptomban, amelyet levertek, de ezeket a hadjáratokat már nem a király irányította. Bizonyos értelemben Artaxerxész szeretett volna visszatérni a korai birodalmi ideálhoz. Babilonban visszaállította a Xerxész idejében visszaszorított Marduk-kultuszt, valamint uralkodásának huszadik évében Nehemiást személyes követeként küldte Palesztinába.²⁴

Belpolitikájában egyértelműen a békére való törekvés játszotta a főszerepet. Így mikor Megabüszosz, az uralkodó sógora fellázadt, és lángba borította a „Folyón túli satrapiát” (Kr.e. 449), a király megvédte a birodalmat, de miután túlerőbe került kegyelmet adott az ellene lázadó szír satrapának.²⁵

A korábban háttérbe szorított mágusok testületének jelentős hatalmat adott, és hozzájárult a Jeruzsálemi fal újjáépítéséhez is.²⁶

Mindez egyértelműen a királyi hatalom gyengülését mutatja, amelyet egyébként a művészet is kifejez. Xerxészhez képest Artaxerxész korának alkotásai jóval emberibbek, az alkotások mintegy „leszállnak” a földre.²⁷

b) Az utolsó száz év

Ebben az időszakban fokozottan a súlyosbodó problémát az jelentette, hogy a helyi satrapák egyre inkább független kiskirályként viselkedtek. Így például II. Artaxerxész öccse, aki Lúdia satrapája volt, görög zsoldossereggel indult a király megbuktatására Kr.e. 404-ben. Ugyanebben az évben elszakadt Egyiptom. Kr.e. 367–362-ig a „satrapák forradalma”, amely a Levantét, és Kis-Ázsiát érintette majdnem romba döntötte a birodalmat.²⁸

III. Artaxerxésznek (Kr.e. 359–338) rövid időre sikerült helyreállítania a megrendült központi hatalmat, s a birodalom egységét. Visszafoglalta Egyiptomot, s földig romboltatta a lázongó föníciai várost, Szidónt. A birodalom látszólagos újjáéledése megzavarta az egymás ellen küzdő Athént és Spártát, melyek felváltva léptek szövetségre a perzsákkal. Makedóniai Fülöp, fiával Alexandrosszal ezután könnyűszerrel verte le a görög városállamokat (Kr.e. 338). Még ebben az évben megmérgezték III. Artaxerxészt, s a két utolsó Akhaimenida király, Arsész (Arsa, Kr.e. 338–336) és III. Dareiosz (Kr.e. 336–331) semmit sem tehetett Nagy Sándor egyesített görög-makedón serege ellen.²⁹

---

24 Apor, 1974. 19.

25 Aharoni, Avi-Yonah, Rainey, Safrai, 1999. *Bibliai atlasz* (Szent Pál Akadémia, Budapest) 128.

26 Ghirsman, 1985. 172.

27 Ghirsman, 1985. 154.

28 Aharoni, Avi-Yonah, Rainey, Safrai, 1999. 128.

29 Apor É. 1994. *Irán – birodalmak, hagyományok* (Körösi Csoma Társaság, Budapest) 33.

2. A FOGSÁG UTÁNI PALESZTINA HELYZETE

Babilon bevétele után valószínűleg még sokáig nem változott ezeknek a területeknek a belső helyzete. Az is biztos, hogy a templom gyors újjáépítése sem valósult meg. Az Ezsd 5,16 elmondja, hogy Sésbaccar letette a templom alapjait, Haggeus ezzel szemben azt közli (1,4), hogy a templom még romokban hever. Semmi információnk nincs arról, hogy miért csak később kezdtek hozzá a templom újjáépítéséhez, bár Haggeus és Zakariás tesz célzást a kedvezőtlen gazdasági helyzetre. Komoly tényezőként kell számolnunk a fogságból hazatértek, és a folyamatosan Palesztinában lakók közti sűrűlődésekkel is, amelyek bizonyára szintén hátráltatták a munkát.³⁰

A templom építésének felgyorsulását a Dareiosz trónra lépését kísérő bizonytalan politikai helyzetben kell keresnünk. A meggyengült központi hatalom, és az emiatt kialakult kedvező feltételek bizonyos körökben erős lökést adtak Dávid házának helyreállításába vetett reménynek. Ez a váradalom érthető módon Zerubbábel és mellette Jósua főpap személyére összpontosult. Feltűnő azonban, hogy Zerubbábel kb. 519 körül eltűnik a színről, és ezzel párhuzamosan a papság pozíciói erősödtek. Ezek után a templom már nagyon rövid idő alatt elkészül.³¹

Mindezen események mögött világosan látszik a tendencia: a lázadások leverése után Zerubbábel eltűnt a képből, és ahogy erősödött Dareiosz pozíciója, segítségével hamarosan felépült a templom, amelyben már a politikai szerepet is vállaló papság egyedül vállalhatta a nép vezetését, ami anyagi helyzetének jelentős javulásával járt együtt. Xerxész uralkodása alatt azután ez az állapot jelentősen megváltozott, bár a templom továbbra is komoly politikai funkcióval rendelkezett, az után is, hogy az újjáépítés Dareiosz alatt befejeződött. Xerxész azonban sok más vallási közösséghez hasonlóan megvonta a birodalmi támogatást. Ennek következtében a papság elvesztette azt a gazdasági befolyást, amit eddig birtokolt, így korábbi életszínvonalát csak úgy tudta fenntartani, ha jövedelmét attól a néptől szerezte be, amitől szociálisan már amúgy is jelentősen eltávolodott.³²

Xerxész halálával a helyzet Palesztinában ismét jelentősen megváltozott. Az I. Artaxerxész uralkodása alatt lezajlott Megabüzosz-féle lázadás Kr.e. 449-től 445-ig egészen biztosan komolyan érintette Yehudot.³³

Szintén komoly jelentősége lehetett annak a ténynek, hogy I. Artaxerxész szakított Xerxész politikájával és jóval nagyobb önállóságot engedett a birodalom népeinek, ill. vallásainak. Visszaállította a pénzügyi támogatást is, amelyet Xerxész megvont, ami a papság helyzetének ismételt javulását is hozta.

A zsidók, akiket II. Artaxerxész Ezsdrás vezetésével bocsátott el, lépéseket tettek az ebben az időben még elég bizonytalan helyzet rendbehozatalára, amelyek a Folyón-

30 Jagersma, 1991. 156.

31 Jagersma, 1991. 157.

32 Berquist, 1995. 92–93.

33 Dandamaev, 1989. 244.

túli satrapiát és azon belül Yehudot jellemezték. Ezsdrás elsőrendű célja az volt, hogy megerősítse a zsidók körében a Törvényt, ugyanakkor az udvar oldaláról valószínűleg az adójövedelem ismételt biztosításának egy esetleges útját is látták a küldetésében.³⁴

Itt merül fel a fontos kérdés, hogy mindez pontosan mikor és milyen körülmények között történt, ti. nem teljesen egyértelmű, és ebből következően nem bizonyítható, hogy Ezsdrás ill. Nehemiás küldetése a Biblia által leírt sorrendben és formában zajlott le.³⁵

Nehemiás könyvének 5. részét olvasva az a benyomásunk támadhat, hogy ebben az időben nagyon nagy szegénység volt. Ezt a nehézséget elsősorban a növekvő adóterhek, ill. a pénzügyi téren bekövetkezett változások okozták, amelyek együtt jártak a perzsa uralommal, mivel Dareiosz új fizetőeszközt vezetett be pénzermék formájában. Ennek hatása Nehemiás és Ezsdrás korára teljesedett ki, amelyet elsősorban a kisparasztok terheinek súlyosbodásában kell látnunk. Ennek visszatükröződése látszik a Neh 5,1–13-ban.³⁶

Ez utóbbi aktusában minden bizonnyal jelen van az a szándék is, hogy ellentételezze a papság Xerxész alatt igencsak erős egzisztenciális visszاسzorítását is.

Ezsdrás és Nehemiás működése után az Ószövetség nem ad több tájékoztatást a júdai és samáriai eseményekről a perzsa birodalom utolsó százada idején. Nagy Sándor keleti győzelmei után ezek a területek teljesen nyitva álltak a görög befolyás előtt. Nagy Sándor érkezésével Szíriában és Palesztinában is megkezdődik az az időszak, amit hellenizmusnak nevezünk.³⁷

3. A FOGSÁG UTÁNI KORSZAK IRODALMA A KR.E. IV. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A Héber Biblia könyveinek egy része hozzáilleszhető az óperzsa birodalom Izraelre érintő történetének egy-egy periódusához. Bár általában egyetlen könyvről sem mondható el, hogy keletkezés szempontjából egységesnek számít, de az alaprétegek, illetve jelentősebb szövegtörzsek egyértelműen köthetők a vizsgált időszakhoz.

A *Tóra* forrásai közül mindenképp meg kell még említeni a Papi kódex szerepét. Szemlélete jelentősen eltér a *Tóra* többi forrásától, és Ezsdrás küldetésével mutat erős rokonságot. Ezért feltételezhető, hogy keletkezése Babilonban történt.³⁸

A *Próféták* közül a sor elejére kívánkozik Deutero-Izajás könyve, aki a fogságból való szabadulás korának tanúja. Magától értetődő Haggeus, és Proto-Zakariás szerepe, akik a templom építésében játszottak kiemelkedő szerepet. Különösen értékes lehet a Tritó-Izajás megvilágítása, ami ugyanannak a csüggedt korszaknak a terméke, amely a temp-

34 Jagersma, 1991. 162.

35 A kérdéstről lásd a 3. fejezetben levő exkurzust

36 Jagersma, 1991. 163.

37 Jagersma, 1991. 168.

38 Jagersma, 1991. 151.

Tóra többi rétegének P szerinti átdolgozása. Mindazonáltal lehetetlen a P keletkezését évtizednyi pontossággal megállapítani, hiszen eredete nyilvánvalóan jóval régebbre vezethető vissza, formájára rendkívül sokat hatott a babiloni kontextus, ugyanakkor arra sincs bizonyítékunk, hogy nem történt meg további alakítása a Küroszt követő perzsa uralkodók uralma idején.⁴⁴

3.2. *Kambüszész uralkodása*

A II. (Nagy) Kürosz uralkodását követően trónra lépő Kambüszész uralmát az általános bizonytalanság jellemezte. Egyiptomi hadjárata során Palesztina is a perzsa hadsereg egyik felvonulási területe volt, ami minden bizonnyal nagy bizonytalanságot okozott az ott élők számára. Ugyanakkor a hazatért zsidók ebben az időszakban még nem igazán tudtak mit kezdeni frissen megszerzett szabadságukkal, a templom még nem épült és a helyzet sok tekintetben rendezetlen volt. Talán ezért sem lehet erre az időszakra egyetlen könyvet sem datálni, bár redakciós tevékenység folyhatott akár Babilonban, akár más diaszpórában is.⁴⁵

3.3. *Dareiosz időszaka*

A birodalom rendjét megszilárdító Dareiosz uralkodása alatt számos nagy hatású bibliai írásmű keletkezett. Ide köthető Haggeus könyve, Zakariás könyvének 1–8. része, valamint az Izajás 56–66. Mindegyiknek a templom és a templomi közösség élete jelenti a fő témáját, bár Haggeus és Zakariás még az építés körülményeivel, míg Izajás könyvének egy újabb továbbformálója már a felépült templom körüli problémákkal foglalkozik.⁴⁶

Haggeus könyve jelenlegi formában nagy valószínűséggel szerkesztői tevékenység eredménye. Ha hihetünk a dátumnak, amit a könyv a próféta tevékenységének kapcsán megad, akkor Haggeus Kr.e. 520 augusztusának végétől december közepéig, azaz összesen négy hónapig tevékenykedett. Igehirdetésének lényege: a templomot fel kell építeni. Munkájának eredményességét jelzi, hogy az építkezés befejezése és a templom felszentelése 515-ben megtörtént. Ebből következik, hogy a könyv végső formáját lényegében Haggeus működése, 520 után, de még a templom felszentelése, 515 előtt nyerhette el.⁴⁷

Amint arra a könyv adatai világosan rámutatnak, *Zakariás* Haggeus kortársa, következésképpen ő is a helyreállítandó gyülekezethez fordul prédikációival a templom újjáépítésének kezdetén. Azonban ennek a prófétának a tevékenységét csak az első nyolc rész tükrözi, míg a 9–14-et Deutero-Zakariás néven határolják körül, esetleg azon belül még lehatárolva egy ún. trito-zakaiási (12–14) egységet is.⁴⁸

Zakariás próféta tevékenysége Haggeus jövendölése előtt egy hónappal, azaz Kr.e.

---

44 Rózsa H. 1996. *Az Ószövetség keletkezése II.* (Szent István Társulat, Budapest) 218–219.

45 Berquist, 1995. 50.

46 Berquist, 1995. 65.

47 Rózsa, II. 1999. 274–276.

48 Soggin, 1999. 347. és 365.

520 novemberétől indul és innen számolva kb. két esztendőn át, tehát Kr.e. 518-ig tart. Mondandójának középpontjában szintén a templom újjáépítésének feladata áll.⁴⁹

Trito-Izajás (Iz 55–66) esetében a kutatók megoszlanak, hogy a könyvet a templom újjáépítése elé, vagy utánra kell datálni. A 60,13 szerint a templom már felépült, ugyanakkor a falak még nincsenek meg (60,10), következtetésképpen, ha valamivel Haggeus és Zakariás ideje után vagyunk is, még nem járunk Ezsdrás és Nehemiás korában.⁵⁰

Más kutatók azonban a 60,13, a 64,9–10 és a 66, 1 alapján azt mutatják ki, hogy a templom még romokban áll és a közösséget az e fölötti bánat foglalkoztatja.⁵¹

Nagy kérdés maga az is, hogy hogyan is beszélhetünk magáról a szerzőről. Ma általánosan elfogadhatónak mondható, hogy a *Trito-Izajás*nak nevezett prófétának csak a 60–62 fejezetek tulajdoníthatók, míg a többi szöveg redakciós tevékenység következményeképp jött létre. Más vélemények szerint az egész gyűjtemény egy folyamatos redakciós továbbírás eredménye.⁵² E bizonytalanságok ellenére e fejezetek a kor szemléletes tükrének tekinthetők.

3.4. Xerxész uralma

Ahogy arról szó esett már Palesztina perzsa kori történeténél, Xerxész uralkodása alatt erős központosítás következett be, ami egybeesett azzal, hogy megvonták a központi támogatást olyan gazdasági egységektől, mint amilyen a jeruzsálemi templom volt.

Bár Xerxész számos nyugatra irányuló hadjáratot vezetett, háborúinak még sincs kézzel fogható nyoma a zsidó vallási irodalomban. Kirajzolódnak azonban olyan problémák, amelyek egészen biztosan jellemzővé váltak a Dareiosz uralkodását követő időszakban. Ilyen például a papság szerepének megváltozása, a tisztasági törvények be nem tartása, a helytelen templomi kultusz és az idegen népekből vett feleségek problémája. Ezek a problémák részben fellelhetők olyan történeti iratokban, mint Ezsdrás és Nehemiás könyve, de legtisztábban *Malakiás* könyvében jelennek meg. Ezért van, hogy számos kutató Xerxész uralkodásának időszakára teszi a könyv, vagy annak legjelentősebb szakaszainak kialakulását.⁵³

Hozzá kell azonban tenni, hogy *Malakiás* könyve jóval összetettebb annál, minthogy egyszeri igehirdetésnek fogjuk fel, mégis egészében hordozza azokat a problémákat, amelyek már Xerxész uralkodása alatt jellemzőek voltak és amelyek azután utódai idejében is azok maradtak.

3.5. A további óperzsa uralkodók alatti zsidó irodalmi munkák

A kései perzsa korszakra több további jelentős munkát lehet datálni, mint pl. *Deutero-*

49 Soggin, 1999. 347.

50 Soggin, 1999. 353–354.

51 Rózsa, II. 1999. 285.

52 Rózsa, II. 1999. 286.

53 Berquist, 1995. 94.

(és *Trito-*) *Zakariás* próféciáit, vagy *Jóel* könyvét, de ezek pontos elhelyezése nagyon bizonytalan.⁵⁴ Hasonló a helyzet *Ruth könyvével*, amely valószínűleg egy királyság idejéből származó régebbi történet, amit a perzsa időszakban átformáltak.⁵⁵

A zsidó irodalom szempontjából I., valamint esetleg II. Artaxerxész uralkodása lehet irányadó. Amíg ekkor is tovább folyt az egész héber írásbeli hagyomány, csendes fejlődése, azok által a beazonosíthatatlan redaktorok által, akik tovább formálták a Tóra, valamint a *Próféták gyűjteményét*, addig alapjaiban egyértelműen ezeknek az uralkodóknak az időszakában keletkezett a két legtöbb történeti információt hordozó könyv az *Ezsdrás és Nehemiás könyve*. Bár a *Krónikás* történeti mű keretén belül végleges formájuk később alakulhatott ki, mégis főbb fejezetei ennek a kornak a tükörképét hordozzák.⁵⁶

Nagy bizonytalanságot jelentenek azonban a két személy küldetésének pontos körülményei. Ezek megközelítése jelentős mértékben befolyásolja a kor pontos értékelését.

EXKURZUS: EZSDRÁS ÉS NEHEMIÁS KÜLDETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

Ezsdrás és Nehemiás palesztinai munkásságának kezdetét a Biblia pontos datálása alapján határozhatjuk meg. E szerint Ezsdrás Artaxerxész király hetedik esztendejében érkezett Jeruzsálembe (Ezsd 7,8), míg Nehemiás a király huszadik évében indult el Szúzából (Neh 1,2 ill. 2,1), majd pedig a 32. évben visszatért oda (Neh 5,14; 13,6). Ebből következik a két reformer küldetésének hagyományos datálása, amely szerint Ezsdrás Kr.e. 458-ben, Nehemiás pedig Kr.e. 445-ben érkezett, majd az udvarba történt visszatérése Kr.e. 433-ban zajlott le még I. Artaxerxész uralkodása alatt.⁵⁷

Természetesen ezt a kronológiát csak akkor tudjuk elfogadni, ha a Biblia által rögzített dátumokat is hitelesnek tekintjük. Ha a Biblia által adott datálást nem fogadjuk el a korabeli zsidó történelmet is csak a belső összefüggések alapján tudjuk rekonstruálni.

A hitelességben való kételkedésnek alapja lehet például az a tény, hogy Ezsdrás könyve egyértelműen nem tartja meg a történetileg hiteles sorrendet, hiszen a templomépítés akadályozását bemutató egységen belül az Ezsd 4,5, II. Kürosz, ill. I. Dareiosz királyt említi, az Ezsd 4,6 Xerxész-t, az Ezsd 4,7 I. Artaxerxészt, majd pedig az Ezsd 4,24 ismét Dareiosz nevét, ami nyilvánvaló következetlenség egy történeti művön belül. A kérdést viszonylag könnyen megoldja az a válasz, hogy az Ezsd 4,6–23 egy a falépítésről és nem a templomépítésről szóló szakasz, amelyet mintegy további érvként helyezett egy ismeretlen szerkesztő

54 Rózsa, II. 1999. 273.

55 Rózsa, II. 1999. 391.

56 Rózsa, II. 1999. 460.

57 Rózsa, I. 1999. 459.

a templomépítés leírásába, úgy hogy megszakította ezzel az Ezsd 4,5 és 4,24kk közötti szoros összefüggést.

Ez tehát nem jelent nehézséget, a történeti tények rendszerezése során viszont kétségesse teszi Ezsdrás könyvének azon szándékát, hogy teljesen hiteles adatokat közöljön a fogság utáni Palesztina helyzetéről. Ilyenformán a korrekt történeti datálásokat célszerű inkább jelzés értékű adatokként kezelni, mint az egész kérdés eldöntését erre alapozni. A probléma a hagyományos kronológia hitelességét illetően nem is a dátumok miatt merült fel, hanem belső ellentmondások vetettek fel fontos bevezetéstani kérdéseket. *A. van Hoonacker* belga tudós, aki az egész kérdést 1890-ben felvetette, abból a tényből indult ki, hogy az Ezsd 10,6-ban Ezsdrás egy bizonyos Johanan ben Eljasib társaságában van megemlítve, ugyanakkor Eljasib maga a Neh 12,22-ben Nehemiással és az ő tevékenységével kapcsolatban jelenik meg. Így Nehemiásnak korábban kellett érkeznie.⁵⁸

Emellett a meglehetősen gyenge lábon álló érv mellett természetesen több más is van, ami megerősíti a tudósok gyanúját. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy nagyon nehezen elképzelhető, hogy Nehemiás, aki a hagyományos kronológia szerint Ezsdrás után érkezett, egyáltalán ne említse meg elődje tevékenységét. Ugyanez fordítva is igaz. Nagyon nehezen elképzelhető, hogy Ezsdrás, aki csakis azért érkezett Perzsiából, hogy a törvényt megerősítse a zsidók körében ne vetette volna fel ennek a törvénynek a sarkalatos pontjait, csak akkor, amikor Nehemiás megkérte arra, hogy hirdesse ki azt.⁵⁹ Ezt kiegészítve furcsa az, hogy miért kellett, hogy Nehemiás lépéseket tegyen a vegyes-házasságok (Neh 13,23kk) ellen Ezsdrás szigorú rendszabályai után (Ezsd 10,11kk).⁶⁰

Ha tehát elfogadjuk, hogy Nehemiás hamarabb érkezett, mint Ezsdrás, akkor ezekre a bizonytalanságokra választ kapunk. Arra a jogosan felmerülő kérdésre, hogy a jelenlegi kánonban miért van mégis Ezsdrás személye időrendben Nehemiás előtt, azt válaszolhatjuk, hogy a Krónikásnak, aki Ezsdrás és Nehemiás könyvét megszerkesztette a törvényt hozó írástudó személye és tevékenysége fontosabb lehetett, mint a falakat építő kormányzóé.⁶¹

A datáláskérdését, amennyiben hiteltadunkezeknek az adatoknak megoldhatja az az álláspont, amely Nehemiás érkezését a hagyományos dátumhoz, azaz I. Artaxerxész huszadik évéhez (Kr.e. 445) köti, viszont Ezsdrását II. Artaxerxész hetedik évéhez (Kr.e. 398).⁶²

58 Soggin, 1999. 443.

59 Hinson, D. F. 1997. *The Books of the Old Testament* (SPCK, London) 92.

60 Rózsa, 1996. II. 459.

61 Rózsa, 1996. II. 459.

62 Soggin, 1999. 445.

4. AZ ÓPERZSA BIRODALOM TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI ESEMÉNYEINEK LECSAPÓDÁSA A PRÓFÉTAI IRODALOMBAN

Ebben a fejezetben a perzsa korszak néhány kiemelkedő könyvének a korszak eseményeire vonatkozó reflexióját gyűjtjük össze. Deutero-Izajás üzenetének elemzése szóbeli vizsga formájában, Malakiás könyvének részletes bemutatása pedig egy korábbi írásbeli elemzés keretében már megtörtént. Eltekintünk továbbá a rövidebb és pontosan el nem helyezhető prófétai üzenetek elemzésétől (Abdiás, Jóel) valamint a terjedelmi korlátok miatt nem is érintjük a Papi forrás, a történeti könyvek (Ezsdrás és Nehémiás), valamint más az Írások gyűjteményébe tartozó kisebb művek (Ruth, zsoldárok stb.) problémáját.

A perzsa kor politikai eseményeire való zsidó reflektálásokat ennél fogva Haggeus, Zakariás (külön az 1–8 és 9–14 fejezeteket), valamint Izajás próféta könyvének 55–66 része alapján mutatjuk be.

A részletes bemutatás előtt azonban érdemes egy gondolat erejéig felvetni azt a problémát, hogy tulajdonképpen mely csoportok és konkrétan kik lehettek azok, akik ezt a bizonyos reflexiót megtették.

A korszak kutatói, elsősorban a bibliai beszámolót követve, abból indulnak ki, hogy Jeruzsálem – amely az anyaországban az egyetlen komoly városiasodott település volt – ebben a korban romos, apró és szervezetlen település volt. Ezzel szemben az is világos, hogy olyan minőségű teológiai, irodalmi reflexióra, mint amelyeket a különböző prófétai, kultikus, jogi, vagy történeti szövegekben láthatunk, csak fejlett, városi közösség képes. A kezünkben levő irodalmi anyagok alapján és egyúttal a hozzájuk kapcsolódó régészeti feltárások alapján tehát meg kell kérdőjeleznünk azt a gondolatot, hogy a jeruzsálemi közösség teljesen erőtlen és gyenge volt.⁶³

Maguk az írásművek is azt mutatják, hogy sokféle irányultságú csoport létezhetett a városban, akik különböző indíttatásból fogalmazták meg Istenről és a közösségről szóló gondolataikat. Az első ilyen forrás a papi, teokratikus és a prófétai tradíció szembeállása lehet. Ez a két, egymástól markánsan különböző gondolati kör, sokszor egymással építő párbeszédben rendkívül fontos alapgondolatokat fogalmazott meg, amelyre azután ráépülhetett az újjáalakult közösség megannyi struktúrája. A második ilyen csoport a különböző végidő váró közösségek sokasága lehetett, akik a perzsa időszak során egyre többször olvashatták ki azt a világtörténelem viharaiból (és ez mélyebben inkább a hellenista időszakban érinthette a közösségeket), hogy az Úr a végidőkre készíti fel az övéit. Harmadsorban a szövegek egy része kifejezetten politikai céllal íródhatott, pl. olyan formátumú személyiségek mellett, vagy ellen, mint Zerubbábel is volt.⁶⁴

Hozzá kell azonban tenni, hogy a rendelkezésünkre álló szövegek elsősorban nem arra szolgálnak, hogy azok alapján a perzsa birodalom, vagy az annak keretén belül

63 Carter, Charles E. 1995. *The Emergence of Yehud in the Persian Period* (JSOT Supplement Series 294, Academic Press, Sheffield) 285–287.

64 Carter, 1995. 317–319.

létező Júdáról megbízható adatokat szerezzünk, hanem első renden az Úr kijelentéseit hordozzák, amelyeket a korabeli közösség, különböző élethelyzetben lévő tagjaihoz intézett.

4.1. Haggeus reflexiója

Mint, ahogy arról a bevezetéstani gondolatokban szó volt, Haggeus igehirdetése mindössze négy hónapig tartott. Ha ennek a Kr.e. 520-as évnek az eseményeit világpolitikai összefüggésbe helyezzük el, akkor megsejthető egy összefüggés Haggeus sorai és Dareiosz hadjáratai között.

Dareiosz ugyanis pontosan ebben az időszakban, miután megszilárdította hatalmát a trónját fenyegető felkelések után, nagyszabású hadjáratot indított Egyiptom ellen, hogy ott is megerősítse a perzsa uralmat és hadserege éppen úton volt Palesztina felé. Ebben a helyzetben szólal meg Haggeus vigasztaló szava, hogy bár megrendül a föld, de Isten mégis békességet ad és végül a templom felépül (Hagg 2,6–9). Ez azt az alapvető prófétai üzenetet hordozza, hogy bármekkorának is látszik az emberi fenyegetés, a világtörténelem irányítása az Úr kezében van. Ez igaz a perzsa birodalomra is, bármekkora erővel is jön Dareiosz, végül az Úr békéje fog kiteljesedni.⁶⁵

Ezt támaszthatja alá az Úrra használt „Seregek Ura” kifejezés is, amely Haggeusnál 14, Zakariásnál 53, Malakiásnál 24 alkalommal szerepel. E kép mögött ez a gondolat áll: Isten minden seregek vezetője.⁶⁶

Haggeus békítő hangja nem csak általában az Úrra figyelő zsidóknak szól, hanem konkrétan vezetőknél is. Zerubbábelhez szólva (Hagg 2,20–23) világossá teszi újra, hogy az Úr összetöri a harci szekereket és ledönti a királyok trónjait, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nincs szükség lázadásra, mert az igazi hatalom nem az emberek kezében van. Zerubbábel egyike volt azoknak, akik valamilyen formában igényt formálhattak Izrael trónjára. Haggeus azt üzeni neki és ez által azoknak is, akik egy újra alakuló önálló királyságban gondolkodtak, hogy a lényeg nem ez: az Úr elsősorban templomát szeretné felépítve látni.⁶⁷

Mindez nem jelenti azt, hogy Haggeus nem Zerubbábeltekint a végidők közösségének vezetőjének. Zakariás könyvéhez képest Zerubbábel szerepe komolyabbnak tűnhet. Néhány kutató szerint ez egy úgynevezett „Haggeus-Krónikásnak” köszönhető, aki a próféta tevékenysége után szerkesztette tovább a könyvet, annak érdekében, hogy Haggeus elsőbbségét Zakariással szemben biztosítsák, másrészt pedig azért, hogy Zerubbábel pozícióját pozitívebben mutassák be. Ez beleilleszkedik abba a nagyobb gondolati egységben, hogy a világ ura tulajdonképpen nem Dareiosz, vagy bármely másik perzsa uralkodó, hanem Jahve, akinek uralmát választottja, Zerubbábel jeleníti meg.

Haggeus üzenete Zerubbábelrel kapcsolatban elsősorban abban különleges, hogy azt

65 Berquist, 1995. 65.

66 Smith, Ralph L., 1998. *Word Biblical Commentary, Volume 32: Micah-Malachi* (Word Books Publisher, Dallas) CD-ROM kiadás.

67 Berquist, 1995. 67.

hangsúlyozza, hogy a dávidi házból való uralkodó nem emberi küzdelmek hatására, nem bizonytalan lázadások nyomán, hanem Isten kegyelméből válik Júda új vezetőjévé. Így valósul meg teljességében a népét Babilonból kiszabadító Úr akarata.⁶⁸

Ez indirekt módon a perzsa uralom támogatását jelenti. Bár Haggeusnál nyoma sincs a perzsa uralkodót övező rajongásnak, amelyet Detero-Izajásnál leírhatunk, de az is igaz, hogy konkrétan ellene sem találunk prófécíát, amely a korábbi prófétai tradícióban a korábbi birodalmak uralkodói kapcsán teljesen szokványosnak tekinthető. Ez persze korántsem bizonyíték Haggeus „perzsa-barátságára”. Különösen is azért, mert Haggeus nem hagy kétséget afelől, hogy a pogány hatalmak végül elpusztulnak és Jahve akarata fogja a világot irányítani.⁶⁹

Paul Bloomardt e gondolatot továbbfejlesztve egészen arra a következtetésre jutott, hogy Haggeusnak kifejezetten politikai céljai voltak a templom építésének propagálásával. Szerinte Haggeus azzal, hogy arra utal, hogy a „királyok trónjai ledőlnek” (2,22) pontosan a perzsa birodalommal szemben határozza meg a júdai közösség helyét. Nála és más hasonlóan gondolkodó írásmagyarázónál a hangsúly tehát a perzsa-ellenességen van, amely erre a korszakra – szerintük – már mindenképp kialakult a népben.⁷⁰

4.2. *Proto-Zakariás üzenete a perzsa birodalomról*

Zakariás próféta, lévén, hogy lényegében Haggeus kortársa volt, sok tekintetben hasonló módon ír a politikai helyzetről és hasonló formában közvetíti Isten akaratát kortársai számára. Zak 1,7–17 azt az állapotot írja körül, amikor a perzsa hadsereg éppen Izrael térségében tartózkodik, de az Úr angyala azt üzeni: a föld nyugalmas és békés. Dacára a hatalmas háborúknak és békétlenségeknek az Úr megőrzi Jeruzsálemet és új jövőt ad neki.⁷¹

Dareiosznak sikerült levernie az ellene indított felkelések nagy részét, így a birodalom lényegében elnyomta a különböző népek szabadságvágyát. A várt és remélt külső uralmaktól mentes időszak nem – Júda szempontjából sem – fog bekövetkezni. A proto-zakariási látomások ebből a krízishelyzetből emelik ki a hazatérteket. A templom építése és Isten királysága nem függvénye a politikai konstellációknak. A messiási kor, az üdvkorszak letéteményese nem Dareiosz, hanem Jahve és neki gondja van Jeruzsálemre. Az emberi remény tehát szertefoszlott, de Jahve felől egészen másképp áll a helyzet, miként azt a korabeli emberek gondoltak.⁷²

Amíg Haggeusnál még a hadjáratok krízise befolyásolja és indítja a templom építésére a népet addig Zakariásnál visszhangot kap a birodalomban kialakult békés helyzet

68 Rózsa, II. 1999. 276.

69 Rózsa, II. 1999. 275.

70 Smith, 1998. CD-ROM kiadás.

71 Berquist, 1995. 71.

72 Molnár J., 1998. *Zakariás próféta könyvének magyarázata* (Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár) 24.

(Zak 1,11). A közösségnek ki kell használnia ezt a helyzetet és ennek hatalmával kell hozzálátania az Úrtól kapott parancs teljesítéséhez.⁷³

A templom felépítésétől – mint elsődleges céltől – Zakariás ugyanis egy új kor kezdetét várta: „az üdvösség idejének eljövetelét, a pogány hatalmak megsemmisítését, Jahve dicsőséges visszatérését Sionra és a messiási remények megvalósulását a Dávid házából származó Zerubbábel személyében. A teljes kibontakozás még várat magára, de a fordulat már az alapkövetéssel megkezdődött (Zak 8,9kk).”⁷⁴

Zakariás is kinyilvánítja véleményét a belpolitikai kérdésekben. A 3. és 4. részben Jósuáról és Zerubbábelről beszél. Összességében az derül ki soraiból, hogy mindkettő támogatásra méltó, a hatalom valahogyan paritással, a főpapi és a világi uralom közötti hatalommegosztással képzelhető el.⁷⁵ A 6,9–15 alapján azt gondolhatnánk, hogy Zakariás mégis a papság hatalomgyakorlását támogatná, mivel egy koronáról beszél, amelyet Jósua főpap fejére kell helyezni, viszont ugyan ez a szövegrész beszél egy másik férfiről is, aki egyetértésben kormányoz vele. Elképzelhető, hogy korábban két koronáról volt szó a szövegben.⁷⁶

Zakariás könyvének egésze kapcsán, de konkrétan mégis csak az első nyolc fejezet szimbólumokban gazdag sorai alapján kell felvetnünk a perzsa vallás és kultúra judaizmusra gyakorolt hatásának kérdését is. A kutatók megoszlanak abban, hogy mennyiben fogadják el azt a lehetséges vallástörténeti kölcsönhatást, amely a perzsa zoroasztriánus hit és a judaizmus között fennállhatott.

Van néhány kép és fogalom, amelynek eredete nehezen tisztázható. Ezek esetében a kutatók egyedül a perzsa vallás befolyását tartják elképzelhetőnek. E fogalmak közül Proto-Zakariás munkájában bukkan fel a sátán alakja (Zak 3,1), a későbbi kiegészítésben a tűzzel való megtisztítás gondolata (Zak 12,6), vagy éppen a könyv egészében, az Ószövetség eddigi gondolataihoz képest újszerűen bemutatott az angyalok egész sora.⁷⁷

A sátánalakjának kialakulásában különlegesszerepelehet Ahuramazda ösellségének Angra Mainunak. Részletes mitológiai leírást csak a kései szövegekben találunk róla, ahol Ahriman⁷⁸ a neve, és a messzi északon lakik, mint a démonok démona, akinek egyetlen célja, hogy az embereket rossz útra térítse, és hogy elpusztítsa az Ahuramazda teremtette világot. Mindenben ellentéte a jónak: az egészséggel szemben megalkotta a betegséget és a szépséggel szemben a rútságot. Formáját könnyen változtathatja, ugyanúgy lehet kígyó, mint hamvas ifjú.⁷⁹

Ezek alapján könnyen azonosíthatnánk a sátán képével, de nem szabad elfelejteni, hogy a perzsa vallásban Angra Mainu jóval több, mint a bukott angyalok vezetője.

73 Rózsa, II. 1999. 279.

74 Rózsa, II. 1999. 283.

75 Berquist, 1995. 72.

76 Berquist, 1995. 73.

77 Yamauchi, Edwin. M. 1990. *Persia and the Bible*. (Baker, Grand Rapids) 458–463.

78 Ebből származik az „ármány” szavunk.

79 Hinnels, J. R. 1992. *Perzsa mitológia* (Corvina, Budapest) 52.

A dualista leírások szerint bár alárendelt a Teremtőnek, de mégis ereje reálisan vetekezik vele és a jó erőivel, a gonosz hatalma egyenlőnek tekinthető.

A perzsa vallás a gonosz képét illetően egy ponton egyértelműen hatott a judaizmusra. Az apokrif Tóbit könyvében olvasunk Asmodeusról, aki majdnem bizonyosan az iráni *Aeshma Daeva* nevééről és alakjáról lett megformálva. Itt a kapcsolat és a hatás bizonyítható, míg a sátánnál kevésbé.⁸⁰

Az angyalok esetében a kapcsolat még kevésbé egyértelmű. Bár kétségtelen, hogy perzsa vallás kiterjedt angyaltana valamiképpen hatott a judaizmusra, de konkrétan a Zakariás könyvében szereplő angyalok – pl. *Tollington* értékelése szerint – jóval inkább köthetők a korábbi prófétai tradícióhoz, azaz olyan követekről van szó, akik emberi alakban, az emberek között járnak és nem olyanokról, akik – a perzsa ikonográfia ábrázolásának megfelelően – szárnyaikkal az égből érkeznek, így közvetítve Isten akaratát.⁸¹

Ha voltak is a perzsa vallásnak hatásai a judaizmusra, azokat semmiképp sem nevezhetjük általánosnak, hiszen a zsidóság szándékosan tartotta távol magát mindenféle pogány behatástól. Több kutató is úgy véli, hogy ha hatott is a perzsa vallás a zsidóra, az semmiképp sem az akhaimenida, hanem jóval inkább a párthus időszakra tehető.⁸²

A vallási eredetű képek sorát Zakariás esetében esetleg kiegészíthetjük a perzsa hétköznapokból vett utalásokkal is. *Ackroyd* például úgy gondolja, hogy a Zak 1,7kk a perzsa postahálózatra utal, amely ugyan olyan pontossággal hozta az üzeneteket, mint a képen szereplő lovasok.⁸³

4.3. *Trito-Izajás igehirdetésének viszonya a perzsa birodalomhoz*

A trito-izajásinak nevezett bibliai szakaszok Haggaeus és Zakariás könyvéhez képest kevésbé markáns képet festenek a perzsa birodalom szerepéről Júdea életében. Volt szó a datálás bizonytalanságáról is, amely nem segít bennünket abban, hogy pontosabban meggrajzoljuk az izajási iskola e késői tagjainak politikai állásfoglalását.

Amíg Deutero-Izajásnál egyértelműen a perzsa politika támogatásáról volt szó, addig az itt már többé nem téma. A könyv jóval inkább a belső konfliktusokra koncentrálnak, mint a külső viszonyokra.

A könyv témája az a tény, hogy bár számos év telt el a hazatérés óta, azonban az ország helyzetében nem állt be javulás. Hatalmasak a társadalmi feszültségek, elharapódzott a bűnözés és ettől alapvetően az igaz szenved (56,9kk). A külső körülmények dacára – mondja az igehirdetés – az Úr mindig betartja szavát, és nem késlekedik majd személyes közbelépésével, amivel majd igazságot szolgáltat kiválasztottainak.⁸⁴

Egyfajta szabadulás már bekövetkezett és egyfajta igazság már uralkodik a világban,

80 Yamauchi, 1990. 460.

81 Tollington, Janet E. 1992. *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah* (JSOT Supplement Series 150, Academic Press, Sheffield) 94.

82 Yamauchi, 1990. 463.

83 Smith, 1998. CD-ROM kiadás.

84 Soggin, 1999. 353.

de az Úr többet akar adni, mint a perzsák által adható csalóka szabadság, amely az egyik percben megmenekülés a babiloni fogságból, de a másik percben egy ugyan olyan fogság kezdete lehet. Az Iz 56,1 már jelzi: az Úr megígéri, hogy eljön az ő szabadulása és az ő igazsága.⁸⁵

Bár nem következett be a Deutero-Ézsias által megjövendölt új kivonulás dicsősége, és Jahve Sionból gyakorolt világfeletti uralma sem vált valóra (amit Haggeus és Proto-Zakariás is sugallt), de ezek a szakaszok a kiábrándultsággal szemben az üdvösség idejének eljöttét és Sion megdicsőülésének reményét hirdetik.

Ami új és ez utal a perzsa vallás és kultúra izajási megközelítésére is, hogy a próféta hirdeti: a népek is részesednek a végidőbeli üdvösségben. Jahve összegyűjti Izraelt és a pogányokat a helyreállított és megdicsőült Sionon (Iz 62,2). Ugyanakkor a népek megtérése abban mutatkozik majd meg, hogy felismerik Sion dicsőségét és Jeruzsálembe vándorolnak. Szolgálatuk, valamint a szentély gazdagítása üdvözíti majd őket és ez által teljesedik ki Jahve hatalma. Ez az ígélet azonban nem zárja ki az idegenek iránti ellenszenv megnyilvánulásait (Iz 63,1–6; 64–1–2; 66,6.15–16). Ezek a gondolatok ugyan úgy igazak a perzsákra is, hiszen semmi nyoma, hogy őket nem ugyan olyan pogányoknak tekintették.⁸⁶

A pogányokkal szembeni ellenérzések dacára a perzsák Tritó-Izajás sorainak olvasatában is azok, akik Isten eszközei a templom felépítésében. Ahogyan azt Ezsdrás és Nehemiás könyvéből megtudhatjuk – és körülbelül ez Tritó-Izajás keletkezésének háttere is – a perzsák megvédték a judeákat ellenségeik támadásával szemben. Így rajtuk keresztül Isten akarata érvényesül, azaz mégsem lehet a pogányokat teljesen egy kalap alá venni.⁸⁷

Több szerző szerint is Tritó-Izajás igehirdetése az egyik legfontosabb leírása annak a konfliktusnak, ami a Babilonból hazatértek és a Jeruzsálemben maradtak között zajlott. *Berquist* olvasatában tulajdonképpen az egész tritó-izajási szakasz egy párbeszédnek fogható fel a hazatértek és az itt maradtak között zajlik.⁸⁸ Ezek alapján a jeruzsálemiek jóval inkább a korai próféták hangját és érvrendszerét használták, így például erős hangsúly került a szociális igazságosságra, míg a hazatértek számára a templom és a tisztasági törvények kerülnek előtérbe. Ebből a modellből számunkra talán az lehet a legfontosabb, hogy meglássuk azt a kettősséget, amely a hazatértek életében megvolt. Ők egyrészt sokszor gazdasági és társadalmi érdekeltségeik miatt részesei voltak/maradtak

85 Hawthorne, Gerald F., 1987. *Word Biblical Commentary, Volume 25: Isaiah 34–66*, (Word Books Publisher, Dallas) CD-ROM kiadás.

86 Rózsa, II. 1999. 289.

87 Hawthorne 1987. CD-ROM kiadás.

88 E szerint négy beszélgetés-ciklus írható le, amelyek vázlata a következő: 1. ciklus (56,1–8: hazatértek; 56,9–57,2: Jeruzsálemben maradtak; 57,3–21: válasz; 57,14–21: buzdítás), 2. ciklus (58,1–14: emigránsok; 59,1–15a: válasz; 59,15b–20: újra a hazatértek), 3. ciklus (60,1–63,19: hazatértek; 64,1–12: az itt maradtak egyet nem értése; 65,1–8: válasz). 4. ciklus (65,9–65,25: hazatértek; 66,1–6: jeruzsálemiek; 66,7–17: hazatértek; 66,18–24: együtt a kettő). (Forrás: Berquist, 1995. 74.)

a perzsa rendszernek, másrészt azonban ezektől a kultúráktól hangsúlyozottan külön éltek, sőt velük szemben komoly fenntartást fogalmaztak meg.⁸⁹

A különböző véleményen lévők sokszínűségének bizonyítéka lehet még a 66,1–2a is, ahol mintha egy olyan hang villanna fel, amely egyenesen a templom fontosságát vonná kétségbe, azzal, hogy elmondja az Úrnak nincs is szüksége templomra.⁹⁰

4.4. Deutero- (és Trito-) Zakariás, valamint Perzsia

A Zak 9,1-ben megfigyelhető legfontosabb váltás abban látható, hogy míg az 1–8 alaphangja alapvetően békés, addig a 9. fejezet egy háborús alaphelyzetet tár elénk. Többek között ez az alapja annak a felvetésnek, hogy Zakariás könyve nem egységes és a 9,1-nél egy teljesen új próféta/szerkesztő hangja szólal meg. A Dareiosz, Jósua, Zerubbábel, sőt még a Zakariás név sem szerepel sehol, valamint a belső tartalom is egészen más karakterű.

Kérdés, hogy zajlik-e egy konkrét támadás ebben az időben és hogy az ténylegesen perzsa időkhöz köthető, avagy sem, hiszen a bizonytalanul datálható irodalmi jellegzetességek alapján akár Nagy Sándor, vagy valamelyik utódának hódítására is gondolhatnánk. Könnyen elképzelhető azonban az is, hogy nem konkrét támadásról van szó, mert az Úr népeket sújtó büntetése bármikor megtörténhet és nem kell feltétlenül a történelem eseményeinek előre jeleznie azt.⁹¹

Ami biztos, hogy az eszkathológia a maga apokaliptikus megjelenési formáiban nagyon nagy súlyt kap. A szövegben találunk két olyan perikópát, amelyeket a kései judaizmusban és az ősegyházban messiásinak tekintettek (9,9kk és 13,1kk). Ahogy lassan haladunk előre, az évszázadok során úgy válik egyre fontosabbá az eszkathologikus-messiási remény, amely végül az akkor Izraelben a világlátás fő jellegzetességévé válik.⁹²

Ezekben az években ezek a szakaszok azonban – könnyen lehet – hogy jóval inkább aktuál-politikai színezetűek voltak és esetleg egy konkrét személyre, vagy egy csoportra vonatkoztak. A kutatók kísérleteznek azzal, hogy konkrét körök tevékenységét rekonstruálják a sorok mögött. *Paul Hanson* például egy lévita-prófétai csoportot lát a 9-ik fejezettel kezdődő sorok mögött, akik a főpap, illetve a papság köré csoportosuló erőkkkel szemben hirdetik azt, hogy a templom újjáépítésében elfogadott perzsa segítség korlátozta Jahve uralmának teljességét. De nem csak a múlt eseményeiben döntöttek rosszul a papok, hanem ma is korruptak és tetteik hamisak (pl. Zak 10,2–3, 11,5 stb.). Ez a körülmény az, amiért ez a lévita-prófétai csoport már nem lát reményt arra, hogy az Úr akarata a meglevő keretekben bontakozzon ki, hanem szükségesen egy apokaliptikus megoldás lép életbe, ahol az Úr maga mutatja meg erejét.⁹³

Mindez a perzsa uralommal szemben egyértelműen negatív beállítottságot felté-

89 Berquist, 1995. 74.

90 Soggin, 1999. 355.

91 Smith, 1998. CD-ROM kiadás.

92 Soggin, 1999. 368.

93 Smith, 1998. CD-ROM kiadás.

telezne. Hozzá kell azonban tenni, hogy ilyen nyílt perzsa-ellenességet Zakariás könyvének második fele sem tartalmaz.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Kr.e. VI. század végétől a Kr.e. IV. század közepéig létrejött zsidó vallási irodalom alapján a perzsa birodalomról egy árnyalt, sok esetben objektívnek nevezhető kép bontakozik ki. Dolgozatunkban, amelyben azokat a globalizációs jelenségeket igyekeztünk bemutatni, amelyek a zsidóság életében az akhaimenida birodalom időszakában megjelentek rövid következtetésként azt emelhetjük ki, hogy a Héber Biblia jóval kevésbé elítélő módon beszél erről a hatalmi berendezkedésről, mint azt Asszíria, Babilon, vagy a későbbi makedón birodalom esetében teszi.

Annakellenére, hogy a zsidóság úgyszólván visszatért a babiloni fogságból, hogy megerősödtek azok az önvédelmi mechanizmusok, amelyek a mindennapi tisztasági szokásokban, a kultikus gyakorlatban, a pogány szokásoktól való távolmaradásban fejeződnek ki, mégis nem egy esetben láthatjuk annak konkrét, vagy közvetett jelét, hogy a perzsa szokások, vallási elképzelések hatottak a zsidók hétköznapijaira.

A Deutero-Izajásnál leírható, a perzsa uralkodó iránti őszinte, kritikátlan rajongás, a későbbi évek során fokozatosan csitult, ám soha sem változott át sem passzív, sem aktív ellenállássá. Bár minden bizonnyal voltak olyan erők, amelyek a perzsa birodalom elleni aktív ellenállást sürgették volna, de a vizsgált forrásokban sokkal inkább a lázadások elleni csitító szó dominál (Haggeus, Proto-Zakariás). A későbbiekben – úgy tűnik – hogy a közösséget egyre kevésbé befolyásolták a világtörténelem eseményei, hanem jóval inkább a belső problémák kötötték le őket (a jeruzsálemi és a Babilonból érkezett vitája Tritó-Izajásnál, a papság helytelen kultusza Malakiásnál, vagy az olyan magasztos célok, mint a fal felépítése, vagy annak akadályoztatása Nehemiásnál). Ezek az események indirekt módon is azt mutatják, hogy a közösségnek a külpolitikával nem kell foglalkoznia, mert a birodalom ügyei nem befolyásolják Palesztina mindennapjait. Sokkal inkább olyan példákat lehet felsorakoztatni, amelyek a perzsa hatóságok pozitív hozzáállását mutatják, mint pl. a templom építésének támogatása, vagy a fal építésének engedélyezése.

Bár Zakariás könyvének második fele arra enged következtetni, hogy a békés évtizedek után újra bizonytalan évek köszöntöttek Jehudra, amely hozzájárult az apokaliptika irodalmi műfajának kialakulásához, de mégis azt kell hangsúlyozni, hogy az efféle végidő várás inkább a hellenista kor sajátossága volt. Azok a bibliai könyvek, amelyek negatív módon beszélnek Perzsiáról (Pl. Dániel, vagy Eszter) valószínűleg ezeknek a későbbi éveknek a termékei és az ott leírt eseményeknek semmi közük nincs a perzsa birodalom idején lezajlott eseményekhez.

A perzsa hatóságok és a júdeai közösség kapcsolatát mégsem nevezhetjük őszinte barátságnak. A perzsa forrásokból világosan kiderül, hogy a vallási türelem és a politikai nyitottság mögött az a birodalmi szándék állt, hogy a békés tartományokból minél több

adó folyják be az újabb hódító háborúk finanszírozására. Ezzel szemben a zsidó források pontosan megmutatják, hogy végeredményben a perzsák sem mások, mint egy nép a sok közül, akik bár ebben az időszakban az Úr kegyelmi eszközeinek bizonyultak, de végeredményben az ő sorsuk is az elbukás – amennyiben – és ez a felismerés is a perzsa kor eredménye – nem térnek meg az Úrhoz.

Az óperzsa birodalom időszaka tehát a lassú globalizáció korának tekinthető, ahol az idegen hatások lassan, de biztosan hatoltak be a júdeai gondolkodásba, míg a zsidók lassan építették fel azokat a falakat, amelyek megvédehették a múltból örökölt tradíciókat. Mire e képzeletbeli fal felépült, a zsidóságnak egy teljesen új típusú, agresszív globalizációval kellett szembenéznie.

Dr. Czagány Gábor
adjunktus (GFHF)

IRODALOM

- Aharoni, Yohanan – Avi-Yonah, Michael – Rainey, Anson F. – Safrai, Ze'ev 1999.
Bibliai atlasz (Szent Pál Akadémia, Budapest)
- Apor Éva 1974. *Perszeopolisz* (Corvina, Budapest)
- Apor Éva 1994. *Irán – birodalmak, hagyományok* (Körösi Csoma Társaság, Budapest)
- Berquist, Jon L. 1995. *Judaism in Persia's Shadow* (Fortress Press, Minneapolis)
- Carter, Charles E. 1995. *The Emergence of Yehud in the Persian Period* (JSOT Supplement Series 294, Academic Press, Sheffield)
- Dandamaev, Muhammad A. 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire* (E. J. Brill, Leiden)
- Ghirsman, Roman 1985. *Az ókori Irán* (Gondolat, Budapest)
- Hawthorne, Gerald F. 1987. *Word Biblical Commentary, Volume 25: Isaiah 34–66*, (Word Books Publisher, Dallas) CD-ROM kiadás.
- Hinnels, John R. 1992. *Perzsa mitológia* (Corvina, Budapest)
- Hinson, David F. 1997. *The Books of the Old Testament* (SPCK, London)
- Jagersma, Henk 1991. *Izrael története az ószövetségi korban I–II.* (Budapest)
- Kákossy László 1998. *Az ókori Egyiptom története és kultúrája* (Osiris, Budapest)
- Miller J. Maxwell – Hayes John H. 2003. *Az ókori Izrael és Júda története* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba)
- Molnár János 1998. *Zakariás próféta könyvének magyarázata* (Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár)
- Roaf, Michael 1998. *A mezopotámiai világ atlasza* (Helikon, Budapest)
- Rózsa Huba 1996. *Az Ószövetség keletkezése II.* (Szent István Társulat, Budapest)
- Smith, Ralph L. 1998. *Word Biblical Commentary, Volume 32: Micah-Malachi* (Word Books Publisher, Dallas) CD-ROM kiadás.
- Soggin, Alberto 1999. *Bevezetés az Ószövetségbe* (Kálvin, Budapest)

Tollington, Janet E. 1992. *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah* (JSOT Supplement Series 150, Academic Press, Sheffield)

Yamauchi, Edwin. M. 1990. *Persia and the Bible*. (Baker, Grand Rapids)